

נושא במוקד: תקן ותקינות בהוראת שפה ובהכוונת שפה

על תקן ותקינות בתוכניות הלימוד החדשות לרמות א-ד, לאור החוברת 'תקן ותקינות' בהוצאת האקדמיה

← שרה רובינשטיין

מורי האולפנים תוהים לא אחת איזו עברית תילמד בכיתת האולפן, והם שבים ומתחבטים בסוגיה במיוחד ברמות המתחילים א-ב. הבחירה שהם עושים צריכה להיות מותאמת למיומנות הלשון הנרכשת, מתחשבת באוצר המילים המדורג שיש להקנות, בסוג השיח וברמת התקשורתיות. בנוסף, עליהם להכיר את סוגיות התקן והתקינות הלשונית בעברית החדשה. חוברת המאמרים בהוצאת האקדמיה ללשון העברית היא מקור עיון חשוב ומרחיב את הדעת לעניין זה.

הקדמה

מורי האולפנים תוהים לא אחת איזו עברית תילמד בכיתת האולפן, והם שבים ומתחבטים בסוגיה במיוחד ברמות המתחילים א-ב. הבחירה שהם עושים צריכה להיות מותאמת למיומנות הלשון הנרכשת, מתחשבת באוצר המילים המדורג שיש להקנות, בסוג השיח וברמת התקשורתיות. בנוסף, עליהם להכיר את סוגיות התקן והתקינות הלשונית בעברית החדשה. חוברת המאמרים בהוצאת האקדמיה ללשון העברית היא מקור עיון חשוב ומרחיב את הדעת.

חוק המוסד העליון ללשון העברית נתקבל ביום ט"ז באלול תשי"ג (27 באוגוסט 1953), והוא מפורסם בספר החוקים 135, כ"ו באלול תשי"ג, 6.9.1953. נודע בו על הקמת אקדמיה ללשון בירושלים, המוסד העליון למדע הלשון העברית בישראל. נאמר בו, כי 'תפקיד המוסד הוא לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה'. נקבע בו, כי 'המוסד יפרסם לא פחות מפעמיים בשנה את החלטותיו בעניני הלשון העברית', וכי החלטותיו 'בעניני דקדוק, כתיב, מינוח, או תעתיק' יתפרסמו ברשומות על ידי שר החינוך והתרבות, ויחולו על מוסדות החינוך והמדע, על הממשלה, מחלקותיה ומוסדותיה ועל הרשויות המקומיות.

ד"ר שרה רובינשטיין היא אשת חינוך וחוקרת בתחומי הוראת העברית כשפה ראשונה וכשפה שנייה. עסקה בטיפול כתיבה מדעית בעברית, בהכשרת מורים להבנת הנקרא ולהבעה בכתב ובפיתוח מקצועי של צוותי הוראה והדרכה באולפנים. שימשה המפקחת הארצית על הנחלת הלשון באגף לחינוך מבוגרים בשנים 2000-2015 ומפקחת מחוזות חיפה והצפון באגף בשנים 1998-2015.

בחלוף שישה עשורים פרסמה המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית את חוברת המאמרים **תקן ותקינות כגיליון בכתב העת עברית**.¹ החוברת מאירה 'זוויות שונות ותפיסות שונות בעבודת התקן'. העורכת פרופ' לובה חרל"פ מפנה את תשומת הלב לפער שהתהווה בין משימותיה של האקדמיה שנקבעו בחוק - הכוונת הלשון וטיפול הלשון התקינה, בייחוד לשון הכתיבה - לבין הדעות השונות בקרב אנשי לשון וחוקרי לשון, סופרים, מלומדים ומורים בקשר למימוש משימות אלה.

תמצית חוברת המאמרים

עיינתי במקבץ המאמרים ומצאתי שיש בהם כדי להאיר מרכיבים שונים בתכניות הלימודים החדשות להנחלת הלשון, שהייתה לי הזכות ליזום את פיתוחן ולהוביל את כתיבתן.² במאמר זה אבחן מרכיבים שונים בהקשרים של תקן ותקינות בשתי תכניות לימוד, התכנית לאולפנים ברמות א-ב והתכנית לאולפנים ברמות ג-ד.³

במאמר 'כיצד מעמידים דקדוק עברי תקני בן ימינו' פרופ' חיים כהן מציין: 'שאלה זו נתחבטו בה חכמי הלשון מיום שקמה הלשון לתחייה בדיבור פֶּה והפכה ללשון חיה וטבעית אופפת כול' (שם, עמ' 102). מהדיון המרתק של פרופ' משה בר-אשר על התגבשות התקן בלשון ברצוני להביא בפני מנחילי השפה העברית מקצת טענותיו:

- א. יש להבחין בין לשון תִּקְן לבין לשון מדוברת, שאין ההכרעות בתקן נוגעות בה.
 - ב. 'אין לקבל בלשון התקן צורות ולשונות שהם משובשים בעליל, לשון תקן אינה צריכה לציית לשיבושי בורים'; בר-אשר מבהיר, ש'עמדה זו כידוע, היא עמדה של תרבות ולא סתם חוות דעת בלשונית, ועל כן יש לנקוט בלשון התקן: שלושה שקל, שמונה עשר בנים, כִּפִּיל, מְקִים (שם, עמ' 96).
 - ג. 'בכל הכרעה בתקן יש להביא בחשבון את מה שהשרישו ספרי הלימוד' (שם, עמ' 93). בר-אשר סבור שצריך להיות משקל גדול להכרעות המצויות בספרי הלימוד, הכרעותיהם של מכבדי התקן והדבקים בו (למשל גְּלִיתִי ולא גְּלִיתִי שיש לה אמנם אחיזה במקרא וזכתה להכשר של האקדמיה ללשון העברית). בר-אשר מבקש לתת תוקף רב וכבוד למסורת שנתגבשה בספרי הלימוד ולמורים שכתבו אותם (שם, עמ' 98).
- במאמרה על תקן, עושר ורצף (עמ' 107-117) רונית גדיש טוענת, שאף על פי שבדרך כלל מזוהה המושג 'תקן לשוני' עם היבטים הדקדוקיים של כתיב, הגייה, צורות ותחביר, אין להסתפק רק בהם אלא יש לבחון בתקנת הלשון גם היבטים של עושר ורִצְף:
- א. 'בראייה רחבה יותר גם השליטה באוצר מילים עשיר ומדויק תהיה מדד ללשון תקנית, ואילו שימוש באוצר מילים דל ורדוד ייחשב תת-תקן' (עמ' 110).
 - ב. השימוש בעברית המורשת לדורותיה הוא כיום לא רק מקור להרחבת העברית החדשה ביד המחדשים בה אלא גם מסד תרבותי של רצף לשוני-ספורתי בפי כל דובריה (עמ' 115).

1 ל' חרל"פ (עורכת), **תקן ותקינות. העברית**, מחזור ס"ב חוברת ג-ד. ירושלים: המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, תשע"ד. כולל מאמרים מאת ר' אלמגור-רמון, עמ' 139-145, 105, 118; מ' בר-אשר, עמ' 89-98; ר' גדיש, עמ' 107-117, ח"א כהן, עמ' 99-105; מ' מוצ'ניק, עמ' 129-138.

2 ש' רובינשטיין, 'תכנית אָם' חדשה להנחלת הלשון העברית במערכת האולפנים לעולים חדשים מבוגרים. מאמר מוזמן לאסופת הכינוס הבינלאומי המקוון שהתקיים ב-11.5.15 במכון מופ"ת (בדפוס).

3 תכנית הלימודים החדשה להנחלת הלשון העברית באולפנים ראשוניים רמות א-ב (2014). ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים; תכנית הלימודים החדשה להנחלת הלשון העברית באולפנים ראשוניים רמות ג-ד (2016). ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים.

העושר הלשוני חשוב גם בהיבט התפקודי-התקשורתי של השפה וגם בהיבט התרבותי-האסתטי. הוא מתבטא בהכרת אוצר הביטויים שירשנו מן המקורות (יגיע כפיים, מפח נפש ועוד מן המקרא; שמח בחלקו, יצא שכרו בהפסדו ועוד מלשון חז"ל). הוא מאפשר יציקת תכנים חדשים למבני לשון מן המקורות ('על שלושה דברים החינוך עומד' במסמך עכשווי על-פי 'על שלושה דברים העולם עומד' בפרקי אבות) (עמ' 110-111). היניקה מלשון המקורות הולכת ונמשכת באמצעות מתווכים ספרותיים. לשון הדוברים מתגוננת באמצעות ביטויים מוֹרָשִׁים כמשמעם וכצורתם, או בביטויים הזוכים לשינוי משמע או לחידוש צורה (עמ' 116-117).

במאמרה 'קביעת נורמות בעברית ובלשונות אחרות' (עמ' 129-138) מציינת פרופ' מלכה מוצ'ניק את השפעתן של הגלובליזציה ושל התכתבות האלקטרונית על השפה העברית. זו באה לידי ביטוי בחדירת מילים זרות (disk-on-key) שהיה ביסודו שם מסחרי לחברה ישראלית, ובכל מקרה 'החסן ניד', המונח הרשמי שקבעה האקדמיה ללשון, לא התקבל אצל רוב הדוברים), בחידושי תצורה המאופיינים בעיקר בקיצור ובהלחמה של מילים, בכתיב המשקף הגייה זרה ובסימני כתיב זרים כגון אותיות לטיניות - בעיקר בקרב צעירים; 'אלו נראים כיום חידושים מקומיים בלבד, אולם לא מן הנמנע שהם יחדרו ללשון הכתב הרשמית או הרשמית למחצה, כגון לשון העיתונות' (עמ' 138).

ממאמרה של רות אלמגור-רמון 'על העברית ברשות השידור' (עמ' 139-145) אנו למדים כי 'תחום השידור המוקפד ביותר הוא תחום הפרסומת [...]'. גם כיום 'אין משדרים פרסומת בלא שאחד מיועצי הלשון אישר את ניסוחה או תיקן בה תיקוני ניסוח, וניקד בה מקומות מאעדים' (עמ' 140). ואולם כבר שנים רבות קשה להחיל כללי הטעמה שונים בהגיית מילים זרות וכללי ניסוח שהנהיג אבא בנדויד, יועץ הלשון שהעמיד דורות של יועצי לשון בקול ישראל ויצק יסודות איתנים של מדיניות בתחום תקנת הלשון.

אצביע על כמה מהדוגמאות המובאות במאמר, הממחישות את התמורות שחלו:

א. ביטויי עגה בפרסומת המשודרת, בעיקר בקטעים שאינם קריינות צרופה, כגון: 'נותנים את הנשמה', 'ירדת מהפסים', 'לכו על זה'. אלמגור-רמון מציינת שיועצי הלשון משתדלים 'למעט בביטויים שאינם כרוח העברית', כגון 'קח צעד אמיץ'.

ב. דוגמה לשינוי קְשֵׁלֵב: לפני 25 שנים היו אומרים 'הכול רוצים שתעביר אליהם את קרן ההשתלמות', ואילו כיום אומרים 'כולם רוצים שתעביר אליהם את קרן ההשתלמות' (עמ' 141).

ג. אז בלשון הפרסומת בפתח מסקנה, במשמע 'אם כן', לא היה נהוג, ואילו כיום שומעים 'אז תנו למומחים לנהל לכם את קרן ההשתלמות'.

ד. הצבת המילה **עוד** לפני מילת היחס מתקיימת עדיין בלשון החדשות בהתאם להנחייתו של אבא בנדויד. למשל: 'מעצרו הוארך **עוד** בשלושה ימים', 'המחירים עלו **עוד** בעשרה אחוזים'. זאת אף-על-פי שוועדת הדקדוק של האקדמיה התירה לנסח כמקובל בעיתונות ובחוגי המשפט: 'מעצרו הוארך **בעוד** שלושה ימים'.

ה. במקורות נהגו לומר **לפני**, **וקודם ש**, **בטרם**, ובהתאם כיום בלשון החדשות: '**לפני** הסיום הרי ההודעה', '**וקודם** שנסיים הרי ההודעה', '**ובטרם** נסיים הרי ההודעה'. דור שלם של עורכי חדשות נמנעו מ**לפני ש**. כיום רווח השימוש ב**לפני ש**, אולם אלמגור-רמון מציעה **קודם ש** להידור הניסוח (עמ' 142; ראו בעניין זה גם בהמשך המאמר).

אלמגור-רמון מעירה גם על תהליך ההרחבה בלשון. היא מסתמכת על אבא בנדויד וגורסת 'קודם שאנו באים לחדש חידושים, חובה להכיר וללמוד את הַיֵּשׁ ולהשתמש בו, ואם היש אינו מספיק, נחדש ונמציא ונרחיב'. על הקושי לחדש תחליפים עבריים למונחים שונים מעידה פניית

נושא במוקד: תקן ותקניות בהוראת שפה ובהכוונת שפה

שרה רובינשטיין: על תקן ותקניות בתוכניות הלימוד החדשות לרמות א-ד, לאור החוברת 'תקן ותקניות' בהוצאת האקדמיה

לוועדת האקדמיה למילים בשימוש כללי בקשר למונח subscription. בעקבות המונח העברי הקיים קָנוי למונח האנגלי subscriber תוקן המונח קינוי. התיקון לווה בתלונות המאזינים על בלבול בין משמעויות קודמות ('מינוי' למונח האנגלי appointment וקנוי במשמעות 'ספור' - עמ' 142-144). בנוסף מוזכר הקושי להשגיר מונחים עבריים בתחום המוסיקה, כגון חדשיר (תקליט או תקליטור בן שיר אחד, single) וגִרְיִין (teaser - עמ' 144).

מקבץ המאמרים כולל גם שתי פינות 'רגע של עברית' שכתבה רות אלמגור-רמון. באחת מהן אנו מתוודעים לתופעה של הלבשת מינוח אנגלי במילים עבריות: 'איך זה מרגיש [לך]?' כתרגום של השאלה How does it feel? (עמ' 106).⁴

תוכניות הלימודים בהקשר הדיון בתקן ותקינות

מרבית העולים המבוגרים מעוניינים להתחיל לתפקד בעברית במהירות בסביבה המידית שלהם ובמקום עבודתם. היעד הראשון של תלמידי האולפן הוא בניית תשתית תקשורתית בדיבור לצורך תפקוד יומיומי יעיל בעברית במגוון מצבי חיים ותחומים שימושיים בחברה מקוונת עתירת טכנולוגיה. מטרתו הכוללת של האולפן היא הבאת הלומד לשליטה בכל מיומנויות השפה, אולם תחילה ובאופן אינטנסיבי מונחה העולה להגיע לשליטה במיומנות הבנת הנשמע ובמיומנות הדיבור.

הלשון המדוברת היא לשון היעד הראשית של תלמידי האולפן ברמות א-ב. **התבניות הלשוניות** של תחביר ותצורה המוקנות ברמות אלה הן תקניות. **אוצר המילים** המוקנה הוא מגוון יותר: א. רוב המילים הנלמדות כמילים וכביטויים, ותצורתן הדקדוקית מתוכננת להילמד בצורה שיטתית רק בשלב מתקדם יותר של רכישת השפה; ג. אוצר המילים מכיל בנוסף פריטי לשון מדוברת, ביטויי עגה (סלנג) ופעולות דיבור, המאפשרים תפקוד משלבי רחב ומקלים על התקשורת בעברית של תלמידי האולפן בקהילה ובעבודה.

הלשון התקנית⁵ צריכה להיות מוכרת היטב למורה ועליו להעמיק את ידיעתו בה, כדי שיוכל להוליך את תלמידיו במקצועיות ובבטחה בכל קשלי השפה שלהם הם נזקקים בסוגי השיח השונים. משימת מנחילי הלשון היא מורכבת, שהרי בוגרי האולפן צריכים להיות אוריינים בשפתם החדשה מצד אחד ומשתמשים בה ביעילות בחיי היום יום באופן פורמלי ובלתי פורמלי.

ברצוני להסב את תשומת הלב לייצוגן של תופעות לשוניות שונות בתוכנית הלימודים שיש בהן שְׁנִיּוּת לשונית ופדגוגית - לשון תקן ולשון מדוברת. חלק מהן נוכל להסביר בעזרת חוברת המאמרים הנזכרת של האקדמיה ללשון העברית.

א. שם המספר

מן המפורסמות הוא השימוש של דוברים ילידים בשם המספר משובש לעיתים קרובות; 'עשר שקל' הלא-תקני הפך שגור בפי רבים. גדיש (לעיל, עמ' 109) מדגימה שיבושים כעשרים ושתים דולר ליום,

4 עורך הביטאון מציע את נוסחי השאלה 'איך אתה חש את הדבר?' או 'איך הדבר מורגש לך?' כתרגום לנוסח האנגלי How does it feel?. יש לציין כי נוסחי שאלה אלה עשויים להילמד רק ברמות הגבוהות ה-ו.

5 ראו עמ' 107-110 במאמרה הנזכר לעיל של רונית גדיש. לבירור המושגים 'תקן' ותקינות לשונית עיינו גם בפרק 'הנורמות לשימוש בעברית המודרנית', עמ' 27-34 בספרו של רפאל ניר **הוראת העברית כלשון אמ**, שיצא לאור ב-1974 בתל אביב בהוצאת עמחי, עמ' 73-93; בספרו של הנ"ל, **מושגים בבלשנות שימושית** שיצא לאור ב-1979 בירושלים מטעם המחלקה לחינוך מבוגרים; וכן ב'תקן ונורמה' מאת אורה שורצולד (רודריג), **פרקים בתולדות הלשון**, עמ' 15-18. סדרת האוניברסיטה הפתוחה, 2003.

'קובעים פגישה לעשרים ותשיעי במאי'.

צירופי שם מספר משובשים נשמעים בהזדמנויות שונות מפי אוריינים בשפה ומפי בורים, ובדרך כלל הם מובנים. לכן על מורי האולפן להימנע מלהדגים צירופי שם מספר משובשים, שהרי בכך אינם מגבירים את התקשורתיות של תלמידיהם בעברית. אדרבה, עליהם להקנות צירופי שם מספר תקינים, היות שאלה דרושים לדובר אורייני, במיוחד בשפת הכתיבה.

ברמה א' מוצגת במטרה 2 תבנית מספר מונה בנקבה 0-10 (אחת, שניים ...). רכישת מספרים תקינים אלה מאפשרת ללומד לומר כהלכה את מספר הזיהוי שלו וגם את מספרי הטלפון שלו. במטרה 9 מודגמת תבנית מספר מונה בזכר 0-10 (אחד, שניים ...). השליטה במספרים אלה מאפשרת ללומד להשיב במשפט תקין על השאלות 'כמה ילדים יש לך?', 'כמה חדרים יש בדירה שלך?'. במטרה 13 נלמדים מספר מונה 11-20 וגם מספר מונה 20-100 בזכר ובנקבה גם לצורך תרגול התבנית [השעה + מספר מונה] של משפט שמני בהווה כ'**השעה תשע'**. ברמה א' נלמדים גם מספר סודר 1-10 בזכר ובנקבה ומתורגלים צירופים כגון 'הוא גר בקומה ראשונה'. התבנית נשמטה משום מה במהדורה הראשונה⁶ של תוכנית הלימודים לרמות א-ב שיצאה לאור ב-2014, והיא תיכלל במהדורה השנייה.

ברמה ב' מוצגים במטרה 36 צירופי מיליון תקינים (שני מיליון) הדרושים לדיווח מידע תקשורת באמצעי התקשורת, ובמטרה 38 מודגם צירוף תקיני של שנה לועזית כגון 'שנת אלף תשע מאות ארבעים ושמונה' (1948), המשמש לתיאור אישים ומקומות בתולדות ארץ ישראל בדיבור ובכתיבה.

ברמה ג' משובץ במטרה 47 מספר מונה בצירופי 'בשנות' (למשל, בשנות השישים) או בצירופי 'לספירה' ו'לפנה"ס' (למשל, 'שלוש מאות לספירה' ו'מאתיים לפנה"ס'), וכן מספר סודר בצירופים כ'המאה החמישית'. במטרה 52 מוצגת תבנית מתקדמת של מספר מונה, וכן מוצעים מספר חלקי ושבר עשרוני הדרושים לציין חלקי השלם.

ברמה ד' מודגם במטרה 56 מספר מונה עם כינוי חבור בזכר ובנקבה ('שנינו', 'ארבעתכן'), וכן מודגם מספר מונה כנסמך ('שלושת התלמידים', 'חמש התלמידות'). במטרה 60 מוצעים פקתים - צירופי מספר מונה כ'שניים מהנוכחים'. במטרה 62 מתוודע הלומד לצירופי מספר מונה בזכר לציון הכפלה ('פי שלושה'), וכן למספרים חלקיים נוספים כגון 'אחד חלקי שנים עשר'. במטרה 66 נלמד מספר סודר מ-11 ומעלה בזכר ובנקבה ('ביום החמישה עשר למלחמה'), ומוקנים מונחים כוללים המשמשים לספירה, כגון 'עשרות', 'מאות', 'אלפים', או 'עשור', 'תריסר', 'יובל', 'מאה', 'רבבה'.

ג. מילות יחס

תלמידי אולפן אינם נדרשים להבדיל בין תיאור לבין מושא, ובין מושא עקיף לבין מושא ישיר, ועל כן נמנע המורה משימוש במונחים אלה בשיעוריו. המורה מתמקד בהקניית אוצר מילים חדש ומוודא שהתלמידים עושים שימוש תקין בשני סוגי צירופים הכוללים מילות יחס:

1. המורה מקנה יחידות לקסיקליות תקינות של תיאורים המכילים מילות יחס בלתי מוצרכות (מי גר ברחוב הרצל? במטרה 2, 'רון נולד באנגליה' במטרה 4, 'הבנק הגדול על יד הפארק' במטרה 8, 'מתי הוא נוסע לחיפה?' במטרה 13, 'אתמול היינו אצל חברים' במטרה 16 ועוד);

2. המורה מקנה פעלים עם מילות היחס המוצרכות שלהם:

- בתחילת רמה א' מילות היחס אינן מוקנות: 'למד (את) במטרה 2. לדוגמה: 'דינה לומדת עברית'.
- בהדרגה הפועל מוקנה כצירוף של פועל ומילת היחס המוצרכת שלו. למשל 'פותחים את

6. ראו הערה 3 לעיל.

הבנק בשעה ... / 'סוגרים את הבנק בשעה ...' / 'שולחים את המכתב' / 'מקבלים את המכתב' במטרה 14; 'הוא לא מכיר את יוסי' או 'היא מכינה את התרגיל' במטרה 15.

- בהמשך מוקנים פעלים המצריכים יותר ממשלים אחד, פעלים שיש להם יותר ממילת יחס מוצרכת אחת: 'סיפר את ... ל...' במטרה 15, 'הסביר את ... ל...' במטרה 17, 'הודה ל... על ...' במטרה 40, 'שילב את ... ב...' במטרה 56 ועוד.
- ברמה ג' וברמה ד' מוקנים פעלים עם מילת יחס מוצרכת ל' או אל, לעתים בחילוף חופשי: הועבר ל/אל בנפרד ('הועבר למרפאה/אל המרפאה'), אך לא תמיד בחילוף חופשי: הועבר אל בנטייה ('הועבר אליה') במטרה 39, וכן 'אלי התגעגע לרינה' או 'אלי התגעגע אליה' במטרה 44 ועוד.

ברצוני להוסיף הערה בקשר לתיאורים שציינו לעיל: כללנו בתוכנית הלימודים לרמות א-ב מילות יחס שימושיות ושכיחות בלשון ימינו. במטרה 8 חרגנו מעט וכללנו את מילת היחס תחת המשמשת במקרא במשמעות 'למטה מן', ההיפך של 'על' למשל במיכה ד', 4: 'וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו'. ובמשמעות זו גם בעברית החדשה: ברב מילון מודגם המשפט 'ישבתי תחת העץ וקראתי', ובספר לימוד לרמות א-ב במשפט 'למירי הייתה מטריה גדולה, והיא הזמינה אותי ללכת אֶתה תחת המטריה' (עברית מבראשית, עמ' 335).⁷

ג. מילות שאלה

ברמה א' במטרה 17 מודגם משפט שאלה ללא מילת שאלה, כגון 'התקשרתם להורים?' והקנייתו כרוכה בתרגול ההנגנה (אינטונציה) המתקיימת בלשון מדוברת. ברמה ג' במטרה 39 מודגם משפט בעל צורן שאלה 'האם', משפט המייצג קשלב פורמלי ('האם יימשכו העיצומים?').

ד. אוגד בחיוב ובשלילה

ברמה א' במטרה 9 מודגם משפט שמני ללא אוגד: 'אברהם - הבעל של שרה'. בשלב זה עדיין אין מקנים ואין מתרגלים את האוגד (אברהם הוא הבעל של שרה) אלא מפרידים בין שני חלקי המשפט באמצעות מפריד⁸ ('המפריד מפריד בין מילים, למשל: 'הבנים - בני', שם, עמ' 270). ברמה ג' במטרה 49 מוקנית תבנית האוגד בחיוב במשפט שמני: 'חיים טופול הוא השחקן הראשי'. ברמה א' במטרה 6 מודגמת מילת השלילה לא במשפטים שמניים בהווה: 'דינה לא נשואה', 'שירה לא מורה'. רק ברמה ג' במטרה 50 מוקנית תבנית האוגד בשלילה: במשפט שמני 'המחשב אינו חדיש ובמשפט פועלי בהווה 'המחשב אינו פועל'.

ה. פעלים

לשון התקן של צורות נוכחים ונוכחות בניין קל בזמן עבר בגזרת השלמים היא כְּתַבְתֶּם וּשְׁמַרְתֶּן. בלשון המדוברת שגורות הצורות כְּתַבְתֶּם, שְׁמַרְתֶּם בקמץ. פרופ' חיים כהן גורס כי האקדמיה ללשון עברית צריכה לומר במפורש מה עמדתה כלפי צורות אלה, 'המוטעמות במלעיל ונשמעות בעברית בת ימינו, לאו דווקא בפי עילגי לשון'.⁹ ביום עיון למנהלי אולפנים שהתקיים באקדמיה בתשע"ג

7 ל' ויינברג וע' ולאודן, רב מילון. תל אביב, לעד, 1997; נ' גנני ור' שמעוני, עברית מבראשית, חלק א. חולון, דוד רכגולד, 2005.

8 י' פרץ, עברית כהלכה - מדריך בענייני לשון. תל-אביב, יוסף שרברק, 1971.

9 ראו הערה 1 לעיל.

הבהיר פרופ' בר-אשר, נשיא האקדמיה: באולפנים יאמרו המורים את צורות הנוכחים והנוכחות בזמן עבר בקמץ, שהרי חשוב שהעולים יהיו מוכנים על ידי שומעיהם. אבל המורים חייבים לדעת שהצורה התקנית היא בשווא.¹⁰ כידוע, רק בכיתות אולפן גבוהות שבהן נלמד דקדוק עברי עשוי המורה להציג את הצורה התקנית בשווא ולהסביר את תופעת החיטוף.

ו. שמות פעולה

ברמה ב', החל ממטרת ביצוע 33, הלומד מתוודע לתבנית שמות הפעולה בבניינים קל, פיעל, הפעיל והתפעל. הוא מזהה את הקשר בין הפועל לבין שם הפעולה, והוא מתאמן בהטמעת שמות פעולה שכיחים בדיבור ובכתיבה גם ברמות גג וד'. רק ברמה ד' במטרה 63 מודגם שם פעולה אחד בבניין הפעל, 'היעדרות'.

ברמה ב' מודגמים בבניין הפעיל שני משקלי שמות פעולה, 'הזמנה' ו'הסבר'. ברמה ג' מודגם משקל נוסף של שם פעולה - 'אפליה' במטרה 51, 'אכזבה' ו'אשליה' במטרה 53, 'אבטחה' ברמה ד' במטרה 66. מעט שמות במשקל זה מצויים בלשון חז"ל שבה לא היה שום הבדל משמעות בין הצורות באל"ף לבין הצורות בה"א. כך אבדלה בתלמוד הירושלמי והבדלה בתלמוד הבבלי. בשמות אחדים נוצר בידול משמעות בין הצורה בה"א לצורה באל"ף - 'הפליה' ו'אפליה', 'הבטחה' לעומת 'אבטחה', 'השליה' ו'אשליה'.¹¹

ז. צירופים ומבעים של הוראות

במאמרו הנזכר מציין פרופ' בר-אשר (עמ' 96), כי צורות הציווי ראה, שקע הן צורות לא מסומנות בעברית. לכן מוטב להשתמש בהן כיום בהפניה ביבילוגרפית שבהערת שוליים כמו במקרא ('שמע ישראל אתם קרבים היום', דברים כ, ג; 'ראה אני נותן לפניכם היום', דברים, יא, כו) ולא בצורת הרבים ראה. הוא מוסיף שצורת ציווי יחידה: ראי, שקעי אינה נחוצה אלא כאשר פונים ומדברים אל אישה מסוימת.

תלמיד האולפן מצופה להבין את ההוראות ולדעת לפעול לפיהן, לשון ההוראות היא בבחינת ידע פסיבי בתכניות הלימודים הנידונות כאן. רק בחלק ממבעיה הלכנו לשיטתו של בר-אשר, להלן 2-5.

1. ברמה א' מוקנה השימוש בצורות ציווי רבים להבעת הוראה לימודית ולמיקוד הלומד במשימות למידה ותרגול: במטרה 6: האזינו, השלימו, כתבו, מלאו. סמנו, ענו, קראו; במטרה 7: התאימו; במטרה 9: ספרו, תארו; במטרה 20: שימו לב.
2. ברמה ב' לשון ההוראות היא עדיין בבחינת ידע לשוני פסיבי. השימוש בצורות ציווי יחיד מוקנה במטרה 26 לצורך ביצוע פעולות בנקאיות: 'הקש אישור/ביטול', 'העבר/הוצא כרטיס', במטרה 33 להבנת שלטים שכיחים: 'דחוף/משוך', שמור על הניקיון!', 'שמור על השקט'.
3. ברמה ג' במטרה 45 שוב מודגמות צורות ציווי יחיד - 'בחר', 'הפוך כיוון', 'הצג', 'חפש', 'מצא'; לידן מודגמת צורת יחידה: 'המשיכי ישר' וצורות רבים: 'חפשו כתובת' ו'התקדמו'. כל אלה משמשות לתקשורת בתחום הנסיעות. צורת יחיד 'אנא המתן!' מודגמת שוב במטרה 50, אך להבעתה במטרה 45 ננקטת לשון מדוברת: 'נא להמתין', בתבנית של צירוף שם פועל.
4. מבע אזהרה, מעין לשון הוראות, מודגם ברמה ד' במטרה 55: 'ראה - הוזהרת!'

10 יום עיון בלשון למנהלי אולפנים ולמדריכות האגף בתחום הנחלת הלשון, שהתקיים באקדמיה ללשון העברית ב-10.7.2013.

11 תשובת האקדמיה ללשון לשאלה שהפנו לבקשתי אתי מלכא וחדוה צ'ריסקי (פנייה 56160): האם אפליה, אכזבה ואשליה הם שמות עצם או שמות פעולה, ומה בין משקל הפעלה למשקל אפעלה.

5. תבנית של **צורת ציווי יחיד ושם פועל** מודגמת **במטרה 66**: 'הקפד לתרגל'.
 6. **במטרה 34** לומדים תלמידי האולפן להבין את הוראות הרופא ואת המלצותיו ואלה באות לידי ביטוי **בצורות עתיד**: 'תפתח/י את הפה', 'תנשום עמוק', 'תוציאי לשון בבקשה', 'תשכב על המיטה'. שימוש דומה נעשה גם ברמה ד': 'תוכל להשאיר פרטים', 'תמתין, בבקשה!'.
 ח. **תחביר**

במטרה 7 מוצגת התבנית **[אם + כינוי גוף /שם פרטי + פועל + משפט שמנוי/פועלי]** **כמשפט בעל פסוקית תנאי (הווה)**, ומודגמת במשפט 'אם אתה מרגיש לא טוב, אתה לא בא לאולפן'. הפסוקית מכונה בתכנית הלימודים לרמה א' 'פסוקית תנאי', אף על פי שתנאי אינו מובע בה אלא **זמן** (= כאשר אתה לא מרגיש בטוב, אתה לא בא לאולפן). במשפט זה מהדהד **מבע אזהרה** הרווח בכלי התקשורת 'אם שותים - לא נוהגים', שעליו כתבה ד"ר רבקה הלוי בסקירתה על תבניות סתמיות.¹²
במטרה 13: 'לפני האולפן' כמו במקורות, וב**מטרה 15** 'לפני שהוא הולך לעבודה' ולא 'קודם שהוא הולך לעבודה': לשון תקשורתית ולא לשון מהודרת (ראו לעיל הערתה של אלמגור-רמון).

ט. אוצר מילים

תכנון ההוראה בכיתה באמצעות תוכניות הלימוד החדשות מסתייע ברצף 'מטרות ביצוע' (עמ' 45; לעיל הערה 3).¹³ אוצר המילים המפורט בכל מטרת ביצוע נבחר על פי אמת מידה תפקודית ולא על פי שכיחות המילים בשפה. למשל, שם התואר **חדש במטרה 1**, ו**תיק במטרה 5**, שמות התואר **זקן, מבוגר, צעיר במטרה 9**, שם התואר **עתיק במטרה 16**, ו**רק במטרה 23** מופיע שם התואר **ישן**. ברמה ב' מוצג **במטרה 27** שם התואר הלועזי **מודרני**.

בתוכניות החדשות מוקנות **מילים מהזירה הדיגיטלית והמתקשבת** שבה מתקיימים חלק מלימודי האולפן. למשל, ברמה א': סיסמה וקישור **במטרה 6**, מחשב ומקלדת **במטרה 7** וכן המילה **עכבר** במשמעותה החדשה הנוספת, תחדישים כגון **קסרון** ו**דוא"ל במטרה 11**; וכן ברמה ב' ממוחשב **במטרה 32**, וברמה ג' - כוכבית, מסך, סולמית, תוכנה, חבילת גלישה, מהירות גלישה, ספֶק אינטרנט, תמיכה טכנית **במטרה 50**.

י. לשון מדוברת

עיון באוצר המילים המפורט בתוכניות הלימודים מורה שמרבית המילים והמבעים הם תקינים ומאפשרים טיפוח דובר אורייני בעל יכולת הבעה בלשון תקינה, נכונה ועשירה מצד אחד, ומי שקנה כלים רלוונטיים בלשון המדוברת להבנת שיח בלתי פורמלי ולנטילת חלק בו מצד שני. במיוחד ברמות הביניים ג-ד קפוט אוצר המילים כולל ביטויים המגביהים את לשונו של הלומד, אך לא אדגים אותם במאמר זה. להלן יודגמו רכיבי לשון מדוברת המצויים בתוכניות. ברקע הדברים האלה יפה האבחנה דלעיל של פרופ' בר-אשר בין לשון תקן ללשון מדוברת, וכן הבנתנו שמודעות המורה לצורכי תלמידיו וידיעתו המקיפה במכמני העברית ובמשלביה דרושות כדי לנווט בצורה מושכלת ומעוררת הנעה את למידת העברית כשפה שנייה באולפן.

12 R. Halevy, Syntax: Modern Hebrew. In Kh. Geoffrey (ed.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, 2013.

13 ראו מאמרי 'תוכנית הלימודים החדשה בהוראת הלשון לעולים באגף לחינוך מבוגרים', **הד האולפן**, 104, עמ' 7-13.

- שאלות בלשון מדוברת, מבעים לפתיחת שיחה ובקשת מידע
'איך קוראים לך?', **'מה העניינים?'**, **'מה קורה?'**, **'איך את/ה מרגיש?'** - כל אלה במטרה 6. אלמגור-
 רמון משווה בין השאלות העבריות 'איך אתה מרגיש?' ו'מה אתה מרגיש?' השכיחות בלשון
 המדוברת ו'מהי הרגשתך?' בלשון גבוהה יותר לבין 'איך זה מרגיש?' ומציינת שזו האחרונה אינה
 אלא אנגלית במילים עבריות וממליצה להימנע ממנה בשאלה ובתשובה (לעיל הערה 1, עמ' 106);
'אולי אתה יודע?' ו**'אולי מישהו יודע?'** - פעולת דיבור של בקשת מידע במטרה 8;
'יש לך שעון?' (ליד המבע התקני 'מה השעה?') במטרה 13; **'יש מבצע?'** במטרה 23;
 מבעי בקשת מידע הכוללים **צורות נוכח בזמן עתיד**, כגון **תגיד/י לי במטרה 14, תסלח /**
תסלחי לי - במטרה 20, ו'תעשה לי טובה' במטרה 42.
'איך היה ב...?' כלומר 'איך הרגשת ב... / מה עשית ב...' במטרה 16;
- תשובות בלשון מדוברת
 תשובה כגון: **'בסדר'**, **'הכול בסדר'**, **'ככה-ככה'** לשאלה בלשון תקנית 'מה שלומך?'/מה נשמע?
 במטרה 2; התשובה **'אין לי מושג'** הרווחת בלשון המדוברת במשמעות 'אינני יודע' במטרה 8; **'יש**
לי רעיון!' במטרה 20.
- מבעי עידוד, ברכות ואיחולים
 תהיה בריא / תהיי בריאה במטרה 24; **'אל תדאג'**, **'כל הכבוד!'** במטרה 30.
- מבעי התנצלות
'זה לא בכוונה', **'זה לא יקרה שוב'** במטרה 3.
- מבעי ביטול ודחייה
'לא אֶכפת לך!' במטרה 35; **'אולי בהזדמנות אחרת?'** במטרה 57.
- מבעי תלונה
'זה לא בסדר', **'זה ממש לא בסדר'**, איך זה יכול להיות?', **'מה פתאום...?'** במטרה 23; **'זאת טעות!'**
 במטרה 26; **'בגללך...'** במטרה 27; **'זה לא בא בחשבון!'** במטרה 28; **'זה עובר כל גבול'** במטרה 59.
- מבעי אזהרה
'אני מציע לך להיזהר ממני' במטרה 55.
- מילים וביטויים בלשון מדוברת
'במוצ"ש' במטרה 17; **'עבר ניתוח'** הרווח בלשון הדיבור יותר מ'נתח' במטרה 42.

מילות סיום

תהליך רכישת השפה העברית כשפה שנייה מושתת על שלושה יסודות פדגוגיים איתנים: הוראה, למידה והערכה. מורי האולפנים, ותקים כחדשים, נדרשים להשתלם ולהתעדכן בכל אחד מהם. בנוסף, תוכני הלשון והתרבות המוקנים באולפן מחייבים בדיקה מתמדת של תבניות הלשון ושל אוצר המילים שיש ללמד ולהטמיע בכל תוכנית לימודים. קירוב התלמידים למשלבים שונים בסוגי שיח אחדים, דבורים וכתובים, תקשורתיים ועיוניים, מחייבים תשומת לב לממד הכמותי של איזון בין מספר תבניות הלשון שיש להטמיע לבין היקף אוצר המילים ההכרחי. לצורך זה על המורים להפנים את הסוגיה של תְּקֵן ותקינות בכל הרמות הכלולות ב'תוכנית האם' ללימוד העברית כשפה שנייה באולפנים. החוברת שפרסמה האקדמיה היא מקור מועיל ומרחיב את הדעת בעניין זה.¹⁴

14 להבחנה בין נורמה (מוסכמה שנקבעה על ידי מדקדקים) לתקן לשוני ('צורת לשון ... מקובלת כנכונה בהתבטאות פורמלית') ראו אצל אורה שורצולד (רודריג), (2003), **פרקים בתולדות הלשון העברית**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 9, עמ' 15-18. על 'נורמות של לשון', 'לשון המורים ולשון ההוראה' ראו במאמרו של פרופ' רפאל ניר "לשון של תרבות ותרבות של לשון" (2006) בבמכללה: ספר איתי זמון, עמ' 403-406.

נושא במוקד: תקן ותקינות בהוראת שפה ובהכוונת שפה

שרה רובינשטיין: על תקן ותקינות בתוכניות הלימוד החדשות לרמות א-ד, לאור החוברת 'תקן ותקינות' בהוצאת האקדמיה